

L'escola valenciana de prehistòria i Bernat Martí Oliver

JOAQUIM JUAN CABANILLES I MARIA JESÚS DE PEDRO MICHÓ

Alguns autors actuals, per escrit o oralment, s'han referit en més d'una ocasió a l'«escola valenciana de prehistòria» com un corrent autòcton, ferm, de la recerca arqueològica. Això s'ha fet sovint dins d'un context historiogràfic en relació amb l'edat del bronze, en tocar el moment i els responsables del destriament del bronze local, el *bronze valencià*, del gran referent per a aquesta etapa de la prehistòria que constituïa la «cultura» d'El Argar.¹ Efectivament, i a aquest respecte, hi ha uns autors «passats» i un treball fins als quals sol recular-se: la memòria d'excavació del poblat de l'Ereta del Castellar (Vilafranca del Maestrat), presentada per J. Arnal, H. Prades i D. Fletcher dins la sèrie de «Trabajos Varios» del SIP (núm. 35, de data 1968). En la pàg. 31 d'aquesta memòria, a l'hora d'intentar donar nom a la «cultura» representada a l'Ereta del Castellar, es diu: «[...] nosotros, de acuerdo con la *escuela valenciana de prehistoria* [la remarca és nostra], seguiremos denominando provisionalmente este complejo cultural con el nombre de “Bronce Valenciano”, con el propósito de distinguirlo del “Bronce argárico” con el que presenta tantas diferencias», distinció, conforme a la nota al peu oberta al final del paràgraf, que ja venia fent-se de vell per l'esmentada escola.

Una cosa és el tema de la discussió nominal i arqueològica, i una altra el del terme o concepte d'«escola valenciana de prehistòria». La seua encunyació, no hi ha dubte, és obra de L. Pericot García, dins la semblança biogràfica d'I. Ballester Tormo, amb motiu de l'òbit d'aquest, apareguda en el volum III de l'*Archivo de Prehistoria Levantina*, de 1952, primer tom dels dedicats en homenatge al que fou el fundador i primer director del Servei d'Investigació Prehistòrica (SIP) de la Diputació de València. En parlar de l'encert d'I. Ballester a l'hora d'eleger els seus col·laboradors, L. Pericot acaba dient: «Puede hablarse de una escuela valenciana de Prehistoria y es con orgullo que nos atrevemos a pretender una común paternidad en ella». És clar que Pericot es referia a l'«escola» formada al voltant del SIP, la institució creada el 1927 a instàncies de Ba-

llester i de la qual el mateix Pericot n'havia estat el subdirector pràcticament des de la seua arribada a València, aquell mateix any, com a catedràtic de la Universitat.

El 1950, data de la mort d'I. Ballester, el SIP comptava vint-i-tres anys d'existència i ja s'havia fet un lloc gran entre les institucions espanyoles dedicades a la prehistòria i l'arqueologia.² Això era degut a una labor de camp intensa i ben dirigida, i a una tasca de divulgació no menys important, editorial i de presència en congressos i simposis arqueològics. Entre el 1927 i el 1950, el SIP realitza excavacions tan transcendents com les dels jaciments ibèrics de la Bastida de les Alcusses, a Moixent (1928-31), i el Tossal de Sant Miquel, a Lliria (1933-36); dels jaciments paleolítics de la Cova del Parpalló, a Gandia (1929-31), i la Cova Negra, a Xàtiva (1928-33, intermitentment); del jaciment epipaleolític de la Cueva de la Cocina, a Dosaigües (1941-43, 1945); del jaciment neolític de la Cova de la Sarsa, a Bocairant (1928-39, intermitentment); o del jaciment eneolític de l'Ereta del Pedregal, a Navarrés (1942, 1944-48). El maig del 1929, L. Pericot, en representació del SIP, participa en el XII congrés de l'Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, realitzat a Barcelona, i relata la fundació del Servei, el seu treball en curs i les principals troballes efectuades. La concurrència de membres del SIP és major uns mesos després (setembre) al IV congrés internacional d'arqueologia celebrat igualment a Barcelona, on, a banda d'I. Ballester, L. Pericot i M. Jornet Perales presenten la Cova del Parpalló i G. Viñes Masip la Cova Negra, jaciments les excavacions dels quals tot just havien acabat de començar. Amb motiu d'aquest congrés viatgen també a Barcelona peces de Parpalló, Cova Negra i Bastida de les Alcusses, mostrades al Palau Nacional de l'Exposició. Les comunicacions i els objectes exposats despertaren un gran interès nacional i internacional pel SIP i la seua tasca, el que comportà felicitacions expressives dels organitzadors del congrés a la institució i a la Diputació de València.³ El 1930,

1 La referència escrita més recent es deu a M. S. Hernández Pérez, en un text, «Un recorregut centenari: l'edat del bronze a les terres valencianes», per al catàleg de l'exposició *Viure vora el Túria fa 4.000 anys. La Lloma de Betxí*, presentada pel Museu de Prehistòria de València el febrer del 2015 (pàg. 20).

2 Sobre la creació i les primeres dècades d'existència del SIP, vegeu BONET ROSADO, H.; PEDRO MICHÓ, M. J. DE; SÁNCHEZ MOLINA, A. i FERRER GARCÍA, C. (coord.) (2006): *Arqueología en blanc i negro. La labor del SIP: 1927-1950*. Museu de Prehistòria de València, Diputació de València, València, 333 p.

3 Veg. *La labor del Servicio de Investigación Prehistórica y su museo en el pasado año 1929*. Diputación Provincial, València, 1930, pàg. 8-12.

Excavació de la Bastida de les Alcusses de Moixent el 1928. En primer pla, d'esquerra a dreta, L. Pericot i I. Ballester, subdirector i director del SIP acabat de crear; en 5a i 6a posició, G. Viñes i M. Jornet, col·laboradors inicials del SIP. Arxiu MPV.

La Cova del Parpalló de Gandia cap al 1929, al començament de les excavacions de L. Pericot. Arxiu MPV.

L. Pericot envia una nova comunicació al XV congrés internacional d'antropologia i arqueologia prehistòriques (Coïmbra i Porto) sobre el solutrià i l'aurinyacià de la Cova del Parpalló, llegida, en absència d'aquell, per J. Pérez de Barradas, director del Servicio de Investigaciones Prehistóricas de l'ajuntament de Madrid, un dels centres de recerca que havien inspirat la creació del servei homònim valencià. Una última participació del SIP a ressenyar en aquest període és al I congrés d'arqueologia del «Levante» (València, 1946), amb una «massiva» representació (a més d'I. Ballester i L. Pericot, F. Jordà Cerdà, M. Vidal i López, E. Pla Ballester, D. Fletcher Valls i V. Pascual Pérez), tot delatant la intensa activitat del Servei i el recanvi i l'acreixement dels seus col·laboradors. Les comunicacions presentades a aquest congrés seran publicades pel SIP dins la seua sèrie de «Trabajos Varios» (núm. 10, 1947).

Les publicacions, òbviament, són un gran aparador de la labor institucional del SIP, tant de camp, com museística, de recerca, etc. Abans del 1950, el Servei només havia pogut editar dos números del seu anuari «programàtic», l'«Archivo de Prehistoria Levantina». Tanmateix, l'acollida del primer volum, de 1929, va ser gran i plena d'elogis, amb recensions força favorables.⁴ A banda dels membres i col·laboradors del SIP, en APL I hi ha les contribucions del reconegut prehistoriador francès H. Breuil i del català P. Bosch Gimpera. L'«abat» Breuil, junt amb R. Lantier, tornarà a escriure en APL II (1946), i també altres investigadors forans com A. Fernández de Avilés, S. Vilaseca Anguera, V. Lebzelter o A. Beltrán Martínez. En aquests dos números es divulgaran en «paper», amb major o menor detall, excavacions i col·leccions del SIP, entre altres les de Cova Negra, Cueva de la Cocina, Cova de la Sarsa, Bastida de les Alcusses o Tossal de Sant Miquel; o les de Cova de la Pastora (jaciment eneolític a Alcoi), Mas de Menente (poblat del bronze a Alcoi) o el Xarpolar (poblat ibèric a la Vall d'Alcalà), materials, els de Menente i Xarpolar, la compra dels quals és a l'origen

de la creació del SIP i el seu museu. Abans també del 1950, la sèrie monogràfica «Trabajos Varios del SIP», iniciada el 1937 amb el nom de «Treballs Solts»,⁵ tenia al carrer onze números. Aquesta sèrie naix com a complement de la revista-anuari APL, amb la idea primera de donar eixida a notes i xicotets treballs sobre prehistòria valenciana (en relació amb el SIP o no); amb el temps, però, es constituirà com una sèrie monogràfica de major envergadura i abast.⁶ Els primers números de TVSIP donen compte, entre altres continguts, d'estudis com ara els de la fauna de la Cova Negra, o la fauna i la malacofauna de la Cova del Parpalló (núm. 6, 1942 i 1947), o d'un vas «escrit» del Tossal de Sant Miquel (núm. 8, 1942); també de l'enterrament eneolític de la Cova de Rocafort (núm. 9, 1944), o de l'excavació del jaciment meso-neolític de la Covacha de Llatas a Andilla (núm. 11, 1949). La dèria per divulgar l'activitat del SIP, sobretot els resultats del treball de camp, farà que s'aprofiten per a aqueixa comesa les memòries anuals que la Direcció del Servei havia de lliurar a la Secretaria de la Diputació (memòries conegudes com *La labor del SIP*). En forma de tiratges a part d'aquestes memòries (convenientment ampliades) es van donar a conèixer

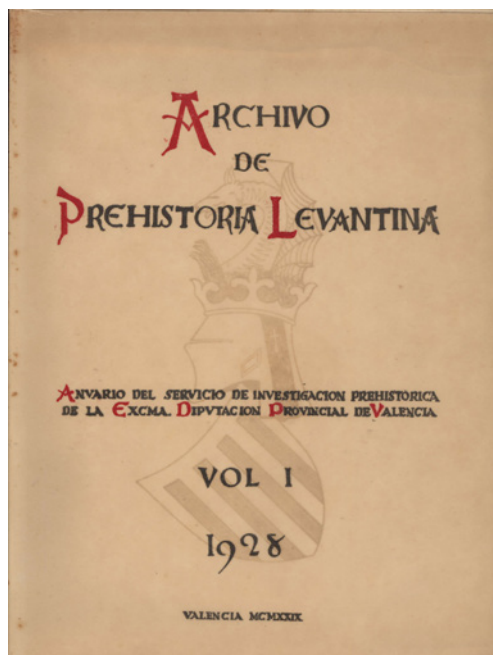
4 Veg. *Labor SIP... 1930* (València, 1931), pàg. 20-26.

5 El 1937, i fins al final del 1938, el SIP és integrat en l'Institut d'Estudis Valencians (IEV), organisme depenent del Consell Provincial de València, institució que havia substituït aleshores la Diputació (veg. JUAN CABANILLES, J. [2006]: «El SIP i l'Institut d'Estudis Valencians». Dins BONET ROSADO i altres, op. cit. nota 2, pàg. 177-182. JUAN CABANILLES, J. [2014]: «La Secció Històrico-Arqueològica». Dins *Ciència i Cultura en la Guerra. L'Institut d'Estudis Valencians 1937-1938*. Universitat de València, València, pàg. 57-70). Durant el parèntesi de la Guerra Civil espanyola, aturada pràcticament la labor de camp, el més destacable del SIP és l'edició dels cinc primers números del que serà la seua sèrie monogràfica, publicats en valencià per ser aquesta la llengua oficial de l'IEV.

6 Sobre les publicacions del SIP, veg. JUAN CABANILLES, J. i GOZALBES FERNÁNDEZ DE PALENCIA, M. (2006): «Les primeres publicacions del SIP: *Archivo de Prehistoria Levantina*, *Memorias Anuales* i *Treballs Solts / Trabajos Varios*». Dins BONET ROSADO i altres, op. cit. nota 2, pàg. 83-94.

I. Ballester, en primer pla, de visita al Tossal de Sant Miquel de Lliria els anys 1940; en segon pla, J. Alcàcer Grau, un dels col·laboradors del SIP aleshores. Arxiu MPV.

La necessitat imperiosa de divulgar treballs i estudis abocarà, des d'un bon inici, a una intensa labor editorial per part del SIP. Coberta del primer volum de la revista APL.

vasos espectaculars i inscripcions del Tossal de Sant Miquel (*La labor... 1934, 1935-39 i 1940-48*), o els materials de la Cova de les Malladetes, a Barx, excavada entre 1946-1948, de la Cova de la Pastora o de l'Ereta del Pedregal (*La labor... 1940-48*). Prova, en suma, del prestigi que anava assolint el SIP és la creació en el seu si, l'any 1945, de la secció de prehistòria a València del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), a través de l'institut «Diego de Velázquez».⁷

En parlar d'una escola valenciana de prehistòria i relacionar-la de primer antuvi amb el SIP, cal preguntar-se què hi havia o què hi havia hagut fora d'aquesta institució en el terreny concret de l'arqueologia prehistòrica. B. Martí Oliver ha fet un succint balanç de l'arqueologia valenciana en general anterior al SIP,⁸ del qual n'extractarem allò més tocant a la prehistòria, amb alguna complementació.⁹ El punt de partida és la Societat Arqueològica Valenciana (SAV), entitat fundada el 1871 dins de la Societat Econòmica d'Amics del País, de València, per un grup de membres d'aquesta societat

amants de les antiguitats i el col·leccionisme.¹⁰ El caràcter «clàssic» de l'arqueologia pretesa per la SAV (recollida i estudi d'inscripcions lapidàries i de monedes i medalles), no va impedir que s'hi organitzara una Comissió de prehistòria, darrere de la qual hi ha principalment «José» Vilanova i Piera, germà del prestigiós geòleg «Juan» Vilanova i Piera. L'activitat «prehistòrica» de la SAV no serà gran, però sí important pel fet que aquesta ciència, la prehistòria, serà objecte d'atenció per primera vegada en el territori valencià. Un exemple d'aquesta activitat és el descobriment i l'exploració del poblat eneolític de l'Ereta del Pedregal (llavors referenciat com una «estació prehistòrica» a Bolbait),¹¹ jaciment que més tard, com hem vist, formarà part dels programes d'intervenció del SIP (des dels anys 1940),¹² també en són exemple les excavacions de S. Moreno Tovillas, enginyer militar i corresponsal de la SAV a Oriola, en alguns punts de la serra al voltant d'aquesta localitat, com en la Cueva de Roca, amb enterraments eneolítics, o en el

7 Veg. FLETCHER VALLS, D. i PLA BALLESTER, E. (1977): *Cincuenta años de actividades del Servicio de Investigación Prehistórica (1927-1977)*. Servicio de Investigación Prehistórica, Diputación Provincial de Valencia (Trabajos Varios del SIP, 57), València, pàg. 36-37.

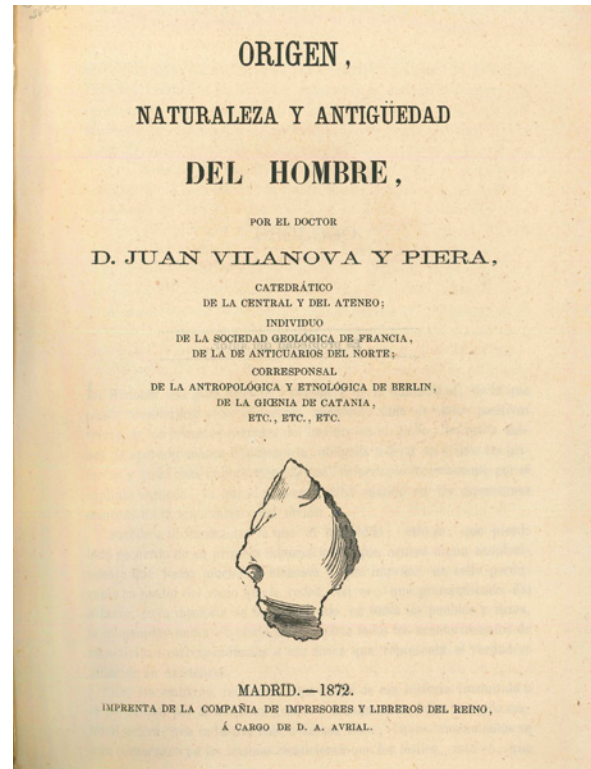
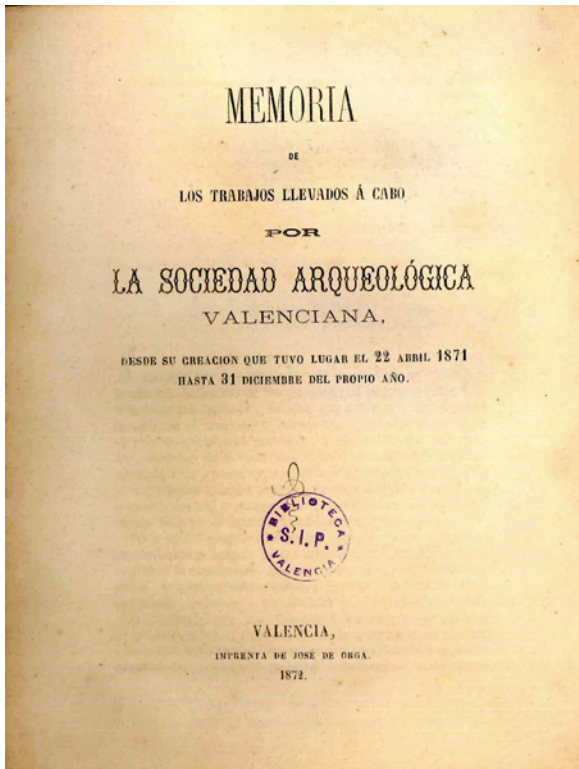
8 MARTÍ OLIVER, B. (1992): *Museo de Prehistoria de la Diputación de Valencia*. Nuestros Museos, t. V, vol. I, Vicente García Editores, València, 165 p. (el balanç en pàg. 21-24). Veg. també: GOBERNA VALENCIA, M. V. (1985): «Arqueología y prehistoria en el País Valenciano: Aportaciones a la historia de la investigación». Dins *Arqueología del País Valenciano: panorama y perspectivas*. Universidad de Alicante (Anejo de la revista *Lucentum*), Alacant, pàg. 9-30. HERNÁNDEZ PÉREZ, M. i ENGUIX ALEMANY, R. (2006): «El Servicio de Investigación Prehistórica y la Arqueología valenciana». Dins BONET ROSADO i altres, op. cit. nota 2, pàg. 17-32.

9 Hi deixem de banda conscientment l'arqueologia «ibèrica», objecte d'estudi molt preferent dins dels programes «prehistòrics» del SIP. És evident que avui un iberista no seria considerat exactament un prehistoriador, però això no era tant així en el temps de l'arrancada del SIP.

10 Sobre la SAV, veg. GOBERNA VALENCIA, M. V. (1981): «La Sociedad Arqueológica Valenciana». *Archivo de Prehistoria Levantina*, XVI, València, pàg. 575-608. PAPI RODES, C. (2002): «La Sociedad Arqueológica Valenciana. Reglamentos, socios y actividades». *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, 20 (1-2), Madrid, 2002, pàg. 265-292.

11 VILANOVA I PIERA, «José» (1879): «Los Estudios Prehistóricos». *Memoria de los trabajos llevados a cabo por la Sociedad Arqueológica Valenciana durante el año 1878*. València, pàg. 13-29 (esment a l'Ereta en pàg. 24). VILANOVA I PIERA, «Juan» (1879): «Estación prehistórica de Bolbait». *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, VIII, Actas, Madrid, pàg. 73-74.

12 Veg. JUAN CABANILLES, J. (2006): «L'Ereta del Pedregal (Navarrés, València)». Dins BONET ROSADO i altres, op. cit. nota 2, pàg. 189-195.

La Societat Arqueològica Valenciana serà la primera entitat a casa nostra en parlar un xic d'atenció, la dècada dels 1870, a la naixent «ciència prehistòrica». Coberta de la primera memòria d'activitats de la SAV.

Portada d'una de les obres emblemàtiques de «Juan» Vilanova i Piera, impulsor destacat dels estudis de prehistòria a Espanya.

poblat de l'edat del bronze de la Ladera de San Antón, treballs de què es donarà compte en la memòria de la SAV corresponent a l'any 1872 (València, 1873, pàg. 15-19) i que seran publicats en complet prou anys després pel SIP en la sèrie de «Trabajos Varios» (núm. 7, 1942).

El coneixement i primera divulgació de l'Ereta del Pedregal va lligada als germans Vilanova i Piera: «José», enginyer de mines i un dels membres més dinàmics de la SAV, i «Juan», catedràtic de geologia i paleontologia a la universitat central de Madrid i un dels impulsors dels estudis de prehistòria a Espanya;¹³ aquest darrer no consta com a «soci» —ni numerari ni corresponsal— de la SAV, però hi ha el convenciment que la seua figura i la seua influència haurien planejat tothora sobre aquesta Societat.¹⁴ «Juan» Vilanova i Piera publicarà en 1872 la primera obra de conjunt sobre prehistòria europea i peninsular, *Origen, naturaleza y antigüedad del hombre*, on es donen a conèixer les troballes més rellevants fetes fins aleshores en el territori valencià: el suposat dolmen del Castellet del Porquet i la Cova de Sant Nicolau, a l'Olleria, la Cova de les Meravelles, a Gan-

dia, la Cova Avellanera, a Catadau, i les ja anomenades Cova del Parpalló de Gandia, Cova Negra de Xàtiva i Cueva de Roca d'Oriola, jaciments molts dels quals, com ja hem vist, seran objecte d'atenció especial pel SIP.¹⁵ «Juan» Vilanova firmarà també, junt amb E. Vilaplana i Julià, un informe dels treballs en la Cova de les Lloletes, a Alcoi, cavitat amb enterraments excavada per l'enginyer alcoià E. Vilaplana el 1884,¹⁶ única intervenció prehistòrica efectuada en l'àmbit valencià en un període, del 1880 al 1900, en què es posen en marxa i es multipliquen les excavacions sistemàtiques arreu d'Espanya.

Des que a la primeria de la dècada dels 1880 deixa de funcionar la SAV, no hi ha una altra entitat fins als anys 1920 que es dedique a promoure conscientment la recerca prehistòrica valenciana. No pot considerar-se en aqueixos termes l'activitat arqueològica de la societat cultural Lo Rat Penat, fundada el 1878 i que sembla recollir el testimoni de la SAV,¹⁷ per bé que tot acabarà en el mer excursionisme cultural. Un poc més acostada,

13 Sobre l'il·lustre geòleg i paleontòleg valencià, veg. PELAYO LÓPEZ, F. i GOZALO GUTIÉRREZ, R. (2012): *Juan Vilanova y Piera (1821-1893), la obra de un naturalista y prehistoriador valenciano. La donación Masía Vilanova en el Museo de Prehistoria de Valencia*. Servicio de Investigación Prehistórica del MPV, Diputación de Valencia (Trabajos Varios del SIP, 114), València, 323 p.

14 Tanmateix, veg. PAPI RODES, op. cit. nota 10, pàg. 281.

15 Com a anècdota, la reinterpretació del Castellet del Porquet com un poblat de l'edat del bronze i no com un dolmen, deguda a I. Ballester, serà el tema «monogràfic» tractat en el primer número de la sèrie —aleshores, 1937— «Trabajos Solts».

16 L'informe, «La gruta de “Les Lloletes” en Alcoi», un temps inèdit, serà recuperat i transcrit per R. Vicedo Sanfelipe dins la seua obra: *Historia de Alcoi y su región*. Imprenta «El Serpis», Alcoi, 1920-1922, pàg. 67-80.

17 PAPI RODES, op. cit. nota 10, pàg. 283-84.

en canvi, és la labor de la Secció d'Antropologia i Prehistòria del Centre de Cultura Valenciana, creat aquest el 1915 i aquella el 1927, amb una intensa tasca prospectora, ja paral·lela al SIP, davall la qual hi ha la personalitat de N. P. Gómez Serrano. I és el cas també de la Societat Castellonenca de Cultura, fundada el 1919, el butlletí de la qual, editat a partir del 1920, acull bastants notícies arqueològiques i prehistòriques, referides sovint als descobriments i estudis de les pintures rupestres de l'àmbit castellonenc; a ressaltar en les pàgines d'aquest butlletí és l'informe sobre l'assentament campaniforme de «Villa Filomena», a Vila-real, descobert el 1917 i excavat el 1922, amb un gran ressò local.¹⁸

En qualsevol cas, en les dues primeres dècades del segle XX, l'activitat de camp i la recerca prehistòrica estaran en mans d'aficionats particulars, de distinta formació i distints interessos. Així per exemple, entre 1902-1908, el jesuïta d'origen gascó Juli Furgús excava diversos jaciments a Oriola, especialment el poblat argàric de San Antón, explorat ja anteriorment –com hem vist– per S. Moreno Tovillas; igual com els treballs d'aquest darrer, els de Furgús seran publicats pel SIP en el núm. 5 dels «Treballs Solts» (1937), una mena de compilació d'articles dispersos i de difícil accés traduïts al valencià. I. Ballester Tormo, abans de ser director del SIP, i deixant de banda jaciments ibèrics explorats o intervinguts en el període 1906-1920 (p. ex. el poblat de Covalta, a Albaida), excava també entre 1924-1925 els poblats de l'edat del bronze del Tossal Redó i Tossal del Caldero, a Bellús, estudiats i donats a conèixer ben posteriorment per M. Tarradell Mateu en APL (vol. VII, 1958); fins i tot, sent ja director del SIP, I. Ballester excava a títol personal, entre 1928-1929, les coves eneolítiques de Camí Real, a Albaida, i Barranc del Castellet, a Carrícola,¹⁹ divulgades també en APL, la primera, pel mateix Ballester (vol. I, 1929), i la segona per E. Pla Ballester (vol. V, 1954). Més exemples de treballs d'iniciativa particular, normalment autoritzats per la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, creada el 1912, són les excavacions dels poblats alcoians de l'edat del bronze del Mas de Menente, per F. Ponsell Cortés (1925, abans d'esdevindre col·laborador del SIP i continuar-hi les intervencions), i de la Mola Alta de Serelles, per E. Botella Candela (1925-27); els materials de tots dos acabaran en el SIP, adquirits per compra als respectius excavadors el 1927 (Menente) i el 1937 (Serelles).²⁰

18 SOS BAYNAT, V. (1922-23-24): «Una estación prehistórica en Villarreal. Informe resumido». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, III, pàg. 394-398; IV, pàg. 99-103; V, pàg. 49-51. Sobre la importància i la repercussió d'aquest jaciment, veg. SOLER DÍAZ, J. A. (ed.) (2013): *Villa Filomena, Vila-real (Castellón de la Plana). Memoria de una excavación nonagenaria. Un poblado de Hoyos con campaniforme*. Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques, Diputació de Castelló (Monografies de prehistòria i arqueologia castellonenques, 9), Castelló de la Plana, 344 p.

19 Veg. DE PEDRO MICHÓ, M. J. (2006): «Isidre Ballester Tormo i la creació del Servei d'Investigació Prehistòrica». Dins BONET ROSADO i altres, op. cit. nota 2, pàg. 47-66 (pàg. 59).

20 De l'aval d'aquests treballs per la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades són testimoni els informes publicats per aquesta institució en les seues «Memorias»: Menente: JSEA, mem. gral. 78, n. 8 de 1924-25, Madrid, 1926; Serelles: mateixa mem. gral., n. 9 dels mateixos anys i mem. gral. 94, n. 2 de 1927, Madrid, 1928. Menente, a més, serà presentat més extensament en APL I (1929).

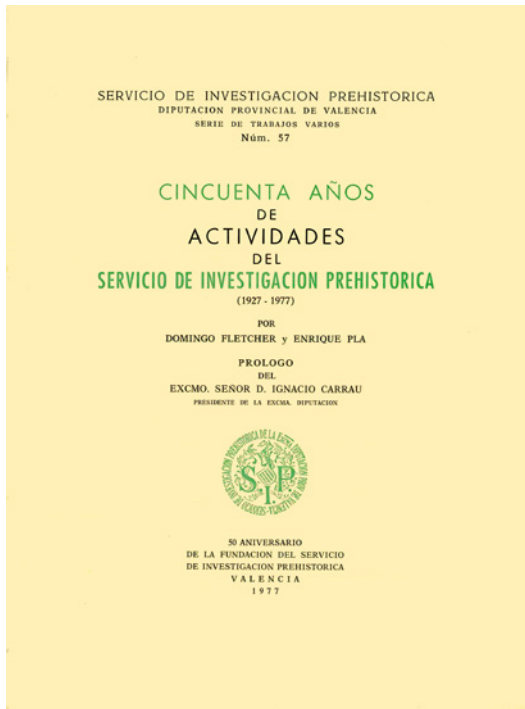
Saltant de nou a les institucions, el 1921 es crea el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València (LAV), una mena de «seminari» orientat a la realització de pràctiques de paleografia, numismàtica i arqueologia dins la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica, regentada des del 1905 per L. Gonzalvo París.²¹ En el LAV confluïran professors universitaris i estudiants, però també, i de manera destacada, erudits locals, entre els quals es troba I. Ballester Tormo, integrat com a «especialista» dins d'una Secció de prehistòria.²² L'etapa més dinàmica del LAV, en els primers temps, serà entre 1924-1927, reduïda, però, a pràctiques docents, excursions, xerrades i reunions. El LAV, igual com el Centre de Cultura Valenciana, no tindrà gaire capacitat institucional per portar a efecte excavacions arqueològiques, contràriament al SIP, per al qual, com hem vist, el treball de camp constituirà des del 1927 una de les principals raons de ser. A més a més, i tenint en compte la manca de menció expressa a l'arqueologia prehistòrica en els escassos documents «fundacionals» del LAV, s'ha especulat que açò hauria fet decantar l'àmbit d'actuació preferent del SIP cap a la prehistòria,²³ una partició de competències entre ambdues institucions que tornarà a veure's unes dècades després i que reprendrem més avall.

El 1950, després de la mort d'I. Ballester, la direcció del SIP queda en mans de D. Fletcher Valls i la subdirecció, creada aleshores, en les d'E. Pla Ballester, tots dos col·laboradors del Servei des de bastant temps enrere (sobretot el primer). D. Fletcher, ja com a director, escriu unes paraules de record a I. Ballester en *La labor del SIP... 1950* (València, 1951, pàg. 35-36), on no s'està de considerar-lo el creador d'una escola d'excavadors i prehistoriadors valencians, tal com farà L. Pericot en la necrològica de Ballester citada amunt de tot. Davall D. Fletcher i E. Pla, el projecte de Ballester tindrà tota la seua continuïtat durant la dècada dels 1950 i les immediatament posteriors, cosa que portarà a la consolidació definitiva del SIP i a acréixer el seu nom. Només apuntar que als 50 anys de la seua creació (1977), el SIP havia efectuat 35 campanyes d'excavació en 8 jaciments paleolítics, a més dels ja citats de Cova Negra, Parpalló i Malladetes, en les coves de la Petxina (Bellús), Barranc Blanc i Rates Penades (Ròtova), Meravelles (Gandia) i Volcán del Faro (Cullera); 11 campanyes en 4 jaciments epipaleolítics/mesolítics, fora de Cocina i Llatas, principalment en Cova del Barranc Fondo (Xàtiva); 12 campanyes en 3 jaciments neolítics, llevat de Sarsa, principalment també en Cova de l'Or (Beniarrés); 34 campanyes en 14 jaciments eneolítics, a més de Pastora, Ereta del Pedregal i Cova de Rocafort, en les

21 Sobre el LAV, veg. *L aniversario de la fundación del Laboratorio de Arqueología. 1924-1974*. Universidad de Valencia, Facultad de Filosofía y Letras (Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia, 11), València, 1975 (articles en concret de L. Pericot García, D. Fletcher Valls, M. Ballesteros Gaibrois i F. Mateu i Llopis). MARTÍ OLIVER, B. i VILLAVEVERDE BONILLA, V. (1997): «El Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València a la dècada del 1940». *Saitabi*, 47, València, pàg. 153-171. AURA TORTOSA, J. E. (2006): «La creació del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València: entre l'Escola Superior de Diplomàtica i "por la ciencia hacia Dios" (1921-1940)». Dins BONET ROSADO i altres, op. cit. nota 2, pàg. 33-46.

22 AURA TORTOSA, op. cit. nota supra, pàg. 41.

23 *Ibid.*, pàg. 37-38.

Tota la labor del SIP, i especialment el treball de camp, del 1928 al 1977, queda ben reflectida en el volum de la sèrie de «Trabajos Varios» dedicat a commemorar el 50 aniversari de la institució.

coves sepulcral de Torre del Mal Paso (Castellnou), Ribera i Giner (Cullera), Ladera del Castillo (Xiva), Sima de la Pedrera (Polinyà de Xúquer), Cara-sol de Vernissa (Xàtiva), entre d'altres; 11 campanyes en 11 jaciments de l'edat del bronze, fora de Mas de Menente i Ereta del Castellar, en els poblats de Muntanyeta de Cabrera (Torrent), Peña de la Dueña (Begís), La Atalayuela (la Llosa del Bisbe), els Germanells (Rafelbunyol), Castillarejo de los Moros (Andilla), Puntal de Cambra (el Villar), entre d'altres; 5 campanyes en 3 jaciments de la primera edat del ferro, principalment en Vinarragell (Borriana); 48 campanyes en 17 jaciments ibèrics, llevat de Tossal de Sant Miquel i Bastida de les Alcusses, en els poblats de Los Villares (Caudete de las Fuentes), Cerro Lucena (Énguera), Alt del Fort (Cullera), la Carència (Torís), la Solivella (Alcalà de Xivert), Alt de Benimaquia i Pic de l'Àguila (Dènia), o en la necròpolis de Corral de Saus (Moixent), entre d'altres. Tot açò sense comptar les excavacions en jaciments d'època romana o posterior, el munt de prospeccions en altres tants jaciments de totes les èpoques o els treballs en abrics i estacions d'art rupestre.²⁴

A banda de la labor de camp, el 1977 el SIP havia publicat 14 volums de l'Archivo de Prehistoria Levantina, 52 números de la sèrie Treballs Solts/Trabajos Varios i 39 memòries de la Direcció (*La labor...*), mitjans, tots plegats, on es donava compte de la major part de les excavacions i tasques realitzades. El balanç editorial encara ha d'incloure, per la seua rellevància, una altra sèrie de publicacions en col·laboració amb altres institucions, com ara l'estudi monogràfic de la Cova del Parpalló, degut a L. Pericot, editat el 1942 per l'Institut de Arte y Ar-

queología Diego de Velázquez, del CSIC; o la presentació de la ceràmica del Tossal de Sant Miquel en el «Corpus Vasorum Hispanorum», obra pòstuma d'I. Ballester editada el 1954 per l'Institut Español de Arqueología Rodrigo Caro, continuador de l'anterior institut dins del mateix CSIC.²⁵

Tornant un poc arrere en el temps i a la trajectòria del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València, els anys 1930 i part dels 1940 i 1950 seran bastant grisos quant a l'activitat d'aquest «seminari» universitari. La dècada dels 40, el LAV es troba a càrrec de M. Ballesteros Gaibrois, catedràtic d'Història General de la Cultura, si bé el mateix docent acumula, entre d'altres, la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica. Certament, Ballesteros exerceix la direcció del LAV des d'una càtedra distinta i amb una línia d'investigació poc a veure amb l'enfocament i els objectius del Laboratori, fet que explicaria en part la baixa intensitat de les actuacions d'aquest.²⁶ De tota manera, Ballesteros sí que intenta recuperar la passada «normalitat» del LAV,²⁷ cosa que sembla produir-se un xic entre el 1946 i el 1948 pel que fa a l'activitat més purament acadèmica (les pràctiques de laboratori, sobre monedes, làpides i documents) o a la capacitat de convocatòria dels estudiosos locals (les reunions setmanals, en les actes de les quals, corresponents a aquest període, hi ha anotada l'assistència de membres del SIP com I. Ballester, D. Fletcher, E. Pla o M. Vidal).²⁸ L'afluència d'alumnes al LAV sembla ser gran –relativament parlant– en aquests anys concrets, com posaria de manifest la bona presència del Laboratori en el primer congrés arqueològic del «Levante Español» (1946) i en els primers congressos arqueològics del «Sudeste» (1946 a 1948).²⁹ Després d'aquest breu episodi, tot sembla decaure: el 1950 Ballesteros marxa a Madrid i el pla de recuperació del LAV hauria d'esperar fins l'arribada de M. Tarradell Mateu a la Universitat de València.

M. Tarradell s'incorpora a la UV el curs 1957 com a catedràtic d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica, i, contràriament als seus antecessors en la càtedra, ell hi accedeix ja amb una preocupació manifesta per l'estudi de la prehistòria.³⁰ De fet, en la primera mitat dels anys 1940, sent alumne i acabat de llicenciar per la Universitat de Barcelona, Tarradell havia participat en les excavacions d'alguns dòlmens de l'Empordà, ajudant L. Pericot; en 1946-47, en una estada d'un any a Granada intentant organitzar un servei d'arqueologia, participà també en

25 Ibid., pàg. 30-35.

26 Sobre el LAV en els anys 1940, veg. MARTÍ OLIVER i VILLAVERDE BONILLA, op. cit. nota 21.

27 Ell mateix ho relata, amb totes les vicissituds, en la publicació dedicada al cinquanta aniversari de la fundació del Laboratori, op. cit. nota 21, pàg. 27-40.

28 MARTÍ OLIVER i VILLAVERDE BONILLA, op. cit. nota 21, pàg. 161.

29 Ibid., pàg. 166.

30 L. Pericot, quan el 1927 arriba a València, ho fa com a catedràtic d'Història Moderna i Contemporània. Tanmateix, segons I. Ballester (APL I, 1929, pàg. 215), Pericot hauria estat al front d'una assignatura de «Prehistoria española». Per aqueixes dates també, sol incidir-se en el fet que part dels col·laboradors del SIP (D. Fletcher Valls, J. San Valero Aparisi, E. Jiménez Navarro, M. Vidal i López) són alumnes de la «Càtedra de Prehistoria de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad» (p. ex. en *La labor... 1932*, València, 1932, pàg. 2), càtedra que seria a càrrec de Pericot, tenint en compte que aquest és qui redacta la *Labor* en qüestió i que aquells eren alumnes seus.

24 Veg. FLETCHER VALLS i PLA BALLESTER, op. cit. nota 7, pàg. 63-75.

M. Tarradell en el jaciment tardoromà i visigòtic excavat pel SIP de la Punta de l'Illa, a Cullera, el 1955, un parell d'anys abans de la seua incorporació a la Universitat de València. Arxiu MPV.

Un dinar de celebrats a València, el 1962. Asseguts d'esquerra a dreta: D. Fletcher (primer pla), M. Tarradell, J. Reglà, L. Pericot, S. Vilarrasa i E. Pla. Arxiu personal de L. Fletcher.

els treballs d'excavació d'alguns poblats argàrics, experiència i coneixement que plasmarà en la seua tesi doctoral, llegida el 1949, sobre la cultura d'El Argar; o entre 1948-56, sent cap del servei d'excavacions del protectorat espanyol del Marroc i del museu de Tetuan, investiga en les coves neolítiques de Gar Cahal i Cahf Taht el-Gar.³¹ La importància de tot açò és que, amb Tarradell, el Laboratori d'Arqueologia de la UV superarà dues assignatures fins aleshores bastant pendents: la recerca prehistòrica i el treball arqueològic de camp. Des del final dels 1950 i, sobretot, la dècada dels 1960, el LAV (és a dir, Tarradell i els seus col·laboradors i alumnes) realitza sondejos o excavacions en els poblats ibèrics de Tossal de la Cala (Benidorm), Tossal de Manises (Alacant), el Puig i la Serreta (Alcoi), o el Xarpolar (Planes); en els jaciments principalment neolítics de Cova Ampla del Montgó (Xàbia) i Cova d'en Pardo (Planes); en el poblat de l'edat del bronze de Mas de Miró (Alcoi); en els jaciments d'època romana de Punta de l'Arenal-Banyets de la Reina (Xàbia) i la mateixa *Valentia* (intervenció urbana en la plaça de la Reina, davant la façana principal de la Seu de València), com a activitat de camp més destacable.³²

D'aquesta relació de treballs i l'entitat dels jaciments, ressalten dos fets. El primer és la concentració de les excavacions en territori «alacantí». E. A. Llobregat Conesa, un dels deixebles de Tarradell, ho explica dient que aquest «sempre fou molt contrari a excavar dins de l'àrea provincial de València, perquè era la zona d'actuació del SIP», per això el decantament pel sud valencià.³³ El segon fet és el poc nombre d'excavacions pròpiament «prehistòriques». És fàcil voler veure ací una intenció més de no interferir en el camp de treball principal del SIP, el que ens porta a les especulacions sobre els àmbits de competències conscientment triats pel SIP i el LAV: en el moment de la seua

creació, el SIP s'hauria inclinat cap a la prehistòria perquè això era la part feble del LAV; en el moment de la seua reactivació, impulsada per Tarradell, el LAV hauria deixat de banda la prehistòria per ser això el camp primordial del SIP. L'arqueologia «ibèrica», però, objecte de la major atenció del LAV, també era un interès del SIP. Aleshores, la voluntat de no interferència institucional no hauria estat tant «temàtica» com «territorial».

Siga el que siga, allò cert és la bona relació mantinguda tot-hora entre el SIP i el LAV, entre la Universitat i el SIP. En el temps de Tarradell, el pont d'aquesta relació per part del SIP era E. Pla Ballester; a ambdós els unia una amistat personal que venia de l'excavació, el 1955, del santuari visigòtic de Punta de l'Illa, a Cullera.³⁴ En temps d'I. Ballester, fundador del SIP, el pont amb la Universitat era L. Pericot, i el punt de trobada de tots dos tal vegada havia estat el mateix LAV. I un repunt dels nexes: Tarradell havia tingut de mestre Pericot allà a Barcelona; Pericot, al seu torn, P. Bosch Gimpera; i aquest darrer havia estat una de les influències i un dels contactes «científics» d'I. Ballester.³⁵ Sembla clar, a cada arribada a València, què calia buscar i a qui encomanar-se.

M. Tarradell formarà al LAV un magnífic equip d'arqueòlegs i prehistoriadors, entre els quals, per la seua relació i col·laboració més directa amb el mestre, cal esmentar G. Martín Àvila, E. A. Llobregat Conesa, M. Gil-Mascarell Boscà o C. Aranegui Gascó. Una formació que, paral·lelament, es completarà al SIP, en la seua biblioteca, amb els seus materials i amb les seues excavacions, tal com havia ocorregut tres dècades abans amb els alumnes de L. Pericot. Per al temps que tractem, la Direcció del SIP ho expressava així el 1965: «Como es norma en este Servicio, se ha seguido prestando la necesaria ayuda bibliográfica y técnica a los alumnos de la Cátedra de Prehistoria y Etnología y de la Cátedra de Arqueología, ambas de la Universidad de Valencia, [...] que en gran número han venido a la

31 Veg. LLOBREGAT CONESA, E. A. (1995): «Miquel Tarradell: nacionalista, arqueòleg i historiador». *Saguntum-PLAV*, 28 (Homenatge al professor Dr. Miquel Tarradell i Mateu), pàg. 21-27 (pàg. 22). PREVOSTI, M. (2011): «Miquel Tarradell, arrelat i transgressor». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXII, Barcelona, pàg. 349-385.

32 LLOBREGAT CONESA, op. cit. nota supra, pàg. 26.

33 *Ibid.*

34 Veg. MARTÍN ÀVILA, G. (1995): «Miquel Tarradell en València». *Saguntum-PLAV*, 28 (Homenatge al professor Dr. Miquel Tarradell i Mateu), pàg. 13-20 (pàg. 15).

35 Sobre aquest últim respecte, veg. DE PEDRO MICHÓ, op. cit. nota 19, pàg. 49.

E. A. Llobregat (primer pla a la dreta), exalumne del LAV i deixeble de M. Tarradell, participant en les excavacions del SIP a l'Ereta del Pedregal de Navarrés, campanya del 1964. Arxiu MPV.

M. Gil-Mascarell, professora ja del LAV-Departament de Prehistòria i Arqueologia de la UV, dirigint les primeres excavacions del SIP a la Carència de Torís, campanya del 1972. Arxiu MPV.

Biblioteca para realizar sus trabajos de curso, habiendo, en ocasiones, hasta acompañado al campo para estudiar directamente las zonas elegidas para sus respectivas tareas» (*La labor... 1965*, pàg. 87). O així el 1964: «En los mismos términos [que els anys anteriors] se ha ayudado a los alumnos de la Cátedra de Arqueología, Epigrafía y Numismática, también de nuestra Universidad, a cargo del doctor Tarradell Mateu, tanto en lo referente a trabajos de curso como a la preparación de tesinas y tesis doctorales» (*La labor... 1964*, p. 17). I Abans, 1962, ja s'havia remarcat que «La Cátedra de Arqueología de la Facultad de Filosofía y Letras de nuestra Universidad viene realizando una labor conjunta con este Servicio, lo que indudablemente ha de redundar en beneficio de los estudios de Prehistoria en nuestra provincia» (*La labor... 1962*, pàg. 17). Aquests tipus de notes es repeteixen quasi com una falca en totes les *Labor del SIP* des del començament dels anys 1960.

Els alumnes que inclús s'acompanyaven al camp per veure els jaciments objecte dels seus treballs de curs, tesines i tesis doctorals, acabaran acompanyant els membres del SIP, ja com a especialistes, en un munt de visites als llocs de troballes i en les exploracions i prospeccions sobre el terreny, i fins i tot acabaran dirigint les mateixes excavacions del Servei, tal com queda reflectit en les *Labor* dels anys 60 i primera dels 70. G. Martín, per exemple, serà a càrrec dels treballs de camp en la factoria pesquera romana de la Punta de l'Arenal (Xàbia), els anys 1963 i 1964, la direcció «titular» dels quals corresponia al SIP (el seu cap, en aquest cas D. Fletcher) i al «Comisario de Zona del Servicio de Excavaciones Arqueológicas» (a l'efecte M. Tarradell) (*La labor... 1963*, pàg. 16); pot dir-se que era una excavació compartida pel SIP i el LAV, que a més serà publicada pel Servei en la sèrie de Trabajos Varios (núm. 38, 1970). E. A. Llobregat col·laborarà, assistint el subdirector del SIP E. Pla, en quasi totes les campanyes de l'Ereta del Pedregal dels anys 60, quan s'hi reprenen els treballs aparcats des del final dels anys 40. Llobregat firmarà, juntament amb E. Pla i D. Fletcher, la memòria de la campanya concreta de l'any 1963, publicada pel Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas del Ministerio de Educación Nacional, en la sèrie Excavaciones Arqueológicas en España (núm. 42, 1964). M. Gil-Mascarell s'encarregarà, per absència d'E. Pla, que hi havia iniciat els treballs en 1966, de l'excavació el 1968 de les restes del poblat ibèric de l'Alt del Fort (Cullera); el 1971 serà al front

d'una intervenció pràcticament d'urgència al Pla de l'Arc (Llíria), en el solar de la futura Casa de la Cultura, amb restes de l'Edeta romana; el 1971 també, i el 1972, es farà càrrec de l'excavació del poblat iberoromà de la Carència (Torís), planejada des de bastant temps arrere pel SIP; o, el 1974, dirigirà els treballs en el santuari ibèric emplaçat en una de les coves del Puntal del Horno Ciego (Villargordo del Cabriel). Una altra exalumna de M. Tarradell, R. Enguix Alemany, col·laboradora del LAV i del SIP alhora, portarà l'excavació, el 1975, del taller d'àmfores romanes localitzat en el solar del carrer «Ángel del Alcázar», núm. 9, d'Oliva; la memòria d'aquests treballs, realitzada amb C. Aranegui, la publicarà el SIP en el núm. 54 de la sèrie Trabajos Varios, de 1977. Anteriorment, R. Enguix havia confeccionat el VI Repertorio de Bibliografía Arqueológica Valenciana, recopilatori bibliogràfic iniciat pel SIP el 1951; aquest sisè repertori constituirà el núm. 48 dels Trabajos Varios (1974).

El 1970, M. Tarradell deixa València amb destí a la Universitat de Barcelona. En aquest moment, al LAV resten pràcticament en solitari M. Gil-Mascarell i C. Aranegui; E. A. Llobregat se n'havia anat el 1966, en guanyar la plaça de director del Museu Arqueològic d'Alacant, i G. Martín ho havia fet el 1969,

R. Enguix, assídua col·laboradora del LAV des de Tarradell i del SIP, en el jaciment romà del carrer «Ángel del Alcázar» d'Oliva, l'any 1977, un taller d'àmfores l'excavació del qual havia dirigit per compte del SIP. Arxiu MPV.

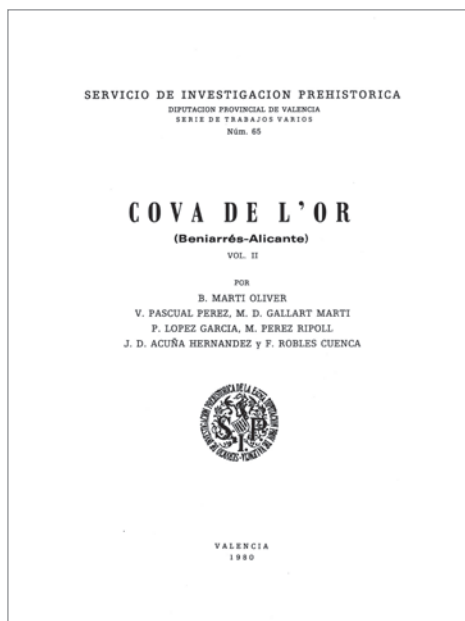

B. Martí (al fons) en les excavacions acabades de reprendre de la Cova de l'Or de Beniarrés, any 1975. Arxiu MPV.

rumb a la universitat federal de Pernambuco, a Recife. Quasi immediatament a la marxa de Tarradell s'incorpora al Laboratori G. Pereira Menaut, un dels darrers alumnes seus a València, i un poc després, el 1974, B. Martí Oliver, que a penes hi havia coincidit amb el professor català.

Bernat Martí Oliver, objecte d'aquest llibre d'homenatge, és un dels més bons exemples d'arqueòleg/prehistoriador valencià format a cavall del LAV i del SIP. B. Martí comença a aparèixer en las pàgines de *La labor* a partir del 1974, acabat d'entrar al LAV –que a poc a poc va esdevenint Departament de Prehistòria i Arqueologia– i un any després d'aconseguir-ne la llicenciatura. El primer esment seu és en relació amb la visita, el 5 d'octubre del 1974, a una sèrie d'abrics amb pintures rupestres localitzats al Barranco Moreno de Bicorb, acompanyant E. Pla, junt amb altra gent, en qualitat de «profesor de la Universidad de Valencia» (*La labor...* 1974, pàg. 107). En la mateixa memòria d'activitats (pàg. 123-24) consta la lectura de la seua tesina «Planteamientos en torno al Neolítico inicial de la costa mediterránea peninsular» que, segons s'hi indica, havia estat preparada al SIP. La col·laboració de B. Martí amb el Servei, del LAV/Departament estant, és certament molt intensa, bé en les labors de visita, exploració o prospecció d'indrets i jaciments, bé en les excavacions programades, tal com ja era comú per als membres del LAV des de Tarradell.

Centrant-nos en les excavacions, l'any 1975 el SIP reprèn les intervencions en la Cova de l'Or de Beniarrés, iniciades la dècada dels 1950. En aquesta segona etapa, B. Martí comença assistint tècnicament V. Pascual Pérez, director del Museu Municipal d'Alcoi i vell col·laborador del Servei, a càrrec del qual es troba la direcció dels treballs. Martí hi és en condició, a més de professor de la Universitat, de «becario de la Sección de Prehistoria en Valencia del Patronato "Saavedra Fajardo" del Consejo Superior de Investigaciones Científicas» (*La labor...* 1975, pàg. 41). La «Sección de Prehistoria en Valencia», com s'ha dit més amunt, era el mateix SIP, centre «tutelar» de les beques del CSIC; en concepte de becari, Martí assisteix també el 1975 a les excavacions del jaciment neolític francès de Font Juvenal, dirigides pel «maître de recherches» J. Guilaine (ibíd., pàg. 58), i és clar que la finalitat del viatge era de recollir la màxima informació i experiència possibles a aplicar en els treballs de la Cova de l'Or. El 1976, en faltar V. Pascual, Martí és designat pel SIP director

Les primeres campanyes (1975-76) de la segona etapa d'excavacions a la Cova de l'Or, dirigides per B. Martí, seran publicades dins la sèrie monogràfica del SIP en forma d'un pioner estudi interdisciplinari.

de les excavacions en la reconeguda cova neolítica de Beniarrés, direcció que ostentarà continuadament fins a la finalització dels treballs cap a la mitat dels anys 1980. El mateix 1976, i per la raó dita, substitueix V. Pascual com a assistent tècnic d'E. Pla en la nova etapa també d'excavacions que s'inicia a l'Ereta del Pedregal de Navarrés. Aquest jaciment havia començat a ser intervingut la dècada dels 1940, posteriorment del 1963 al 1974, i ara, el 1976, s'encetava una tercera fase en què, sens dubte, tot el pes i la iniciativa dels treballs requeien en B. Martí, i així hi seguirà fins a la conclusió d'aquests a la primavera dels 1980. En aquest període encara, el 1978 el SIP mamprèn les excavacions en el poblat de l'edat del bronze de la Muntanya Assolada d'Alzira, en la direcció principal de les quals romandrà Martí tot el temps fins a la mitat dels anys 1990 i més enllà.

L'excavació de la Cova de l'Or, en particular, serà cabdal en aquests moments (i en els posteriors) per a encarrilar i apuntalar la carrera professional de B. Martí. L'arreglada de documentació sobre el jaciment, paral·lela al procés mateix d'excavació, es concretarà en un primer treball monogràfic sobre l'Or publicat en *Trabajos Varios* (núm. 51, 1977). D'altra banda, els primers resultats de les intervencions iniciades el 1975 formaran el cos principal de dades de la seua tesi doctoral sobre el neolític valencià, llegida el 1978 en la Facultat de Geografia i Història de la UV.

En el sentit que anem parlant, B. Martí no deixa de ser una mostra més de l'acreixement de la interacció LAV-SIP que es produeix durant la segona mitat dels 1970, tot derivat d'un flux cada vegada major d'alumnes al LAV/Departament com a conseqüència, a banda de les circumstàncies socioeconòmiques generals, dels canvis en els plans docents universitaris que comportaran la creació de l'especialitat d'Arqueologia dins la carrera de Geografia i Història. Limitant-nos novament a l'activitat sistemàtica de camp, els antics membres i col·laboradors del LAV continuaran participant en moltes de les excavacions patrocinades pel SIP: la

B. Martí en l'excavació de l'Ereta del Pedregal de Navarrés, cap al 1979. Arxiu MPV.

La Muntanya Assolada d'Alzira en la campanya del 1980, excavacions començades per B. Martí el 1978. Arxiu MPV.

malaguanyada M. Gil-Mascarell serà a càrrec, el 1978, dels treballs en la partida de La Balsa (Camporrobles), lloc amb troballes romanes, i, a partir del 1979, de diverses campanyes en el poblat ibèric de Los Villares (Caudete de las Fuentes); R. Enguix farà el mateix, el 1977, en la Llometa del Tio Figuetes (Benaguasil), jaciment amb restes de l'edat del bronze i d'època ibèrica, i el 1978 en el poblat del bronze del Pic dels Corbs (Sagunt), una excavació amb direcció compartida pel SIP i el Centro Arqueológico Saguntino i que, uns anys abans, el 1974, n'havia estat al front, per delegació del Servei, M. Pérez Ripoll, aleshores becar del patronat «Saavedra Fajardo» del CSIC, beca que anava gaudint des del 1972; G. Pereira, al seu torn, dirigirà els treballs, des del 1978, en el jaciment romà tardà i visigòtic de València la Vella (Riba-roja de Túria). Però les noves generacions d'alumnes del LAV també començaran a tindre protagonisme en aquest marc de relacions i col·laboracions interinstitucionals, com ara H. Bonet Rosado i C. Mata Parreño, que des del 1978 s'encarregaran de les excavacions al poblat ibèric del Puntal dels Llops (Olocau). A partir, doncs, del 1975, i sobretot en l'últim terç d'aquesta dècada, les *Labor del SIP* es poblen de noms, entre alumnes, llicenciats recents i joves professors, que els trobem fent les seues tesines i tesis doctorals amb materials i els mitjans documentals del SIP, o participant, com hem dit i vist, en les diverses tasques de camp del Servei; un seguit de noms que poc després entraran a formar part de l'arqueologia institucional valenciana (a banda de les esmentades H. Bonet i C. Mata, P. P. Ripollès Alegre, A. Ribera Lacomba, J. Bernabeu Auban, J. V. Lerma Alegria, V. Villaverde Bonilla, J. L. Peña Sánchez, F. Arasa i Gil, entre altres). I tot açò mateix ha prosseguit fins l'actualitat.

Tornant a B. Martí Oliver, com a membre del LAV, i junt amb la resta de col·legues departamentals, el 1974 serà en la iniciativa de traure avant la revista *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* (PLAV), aprofitant el 50 aniversari del Laboratori.³⁶ La revista PLAV havia estat fundada per M.

Tarradell el 1962, com a mitjà per a la divulgació de l'activitat científica del LAV.³⁷ A banda d'aportar articles als *Papeles* (PLAV núm. 11, 1975; núm. 12, 1977, ací en col·laboració amb R. Enguix; núm. 13, 1978), com ho havia fet també a l'APL (vol. XV, 1978),³⁸ B. Martí participarà el 1975 en el II col·loqui internacional de prehistòria de Morella, davall el lema «Métodos y técnicas en Prehistoria», amb una comunicació firmada per tot l'equip del LAV (publicada el 1980). I el 1978, ja en solitari, concorrerà a la reunió organitzada per la fundació Juan March a Madrid «C14 y Prehistoria de la Península Ibérica», on presentarà les datacions radiomètriques obtingudes arran de les excavacions en curs a la Cova de l'Or.

El febrer del 1979, B. Martí entra a formar part del cos tècnic del SIP. La *Labor* ho anuncia així: «A solicitud de la Dirección del Servicio, la Corporación Provincial, en sesión del Pleno del día 26 de enero, acordó “crear en plantilla una plaza de Ayudante del Servicio de Investigación Prehistórica con exigencia de título superior y nivel de proporcionalidad 10, sometiendo el presente acuerdo al visado de la Dirección General de Administración Local, para proceder a la reglamentaria provisión de dicha plaza; contratando mientras tanto...” al Dr. don Bernardo Martí Oliver, propuesto por este Servicio y que venía colaborando con él desde hacía ya varios años. El señor Martí Oliver tomó posesión de la plaza el día 1 de febrero» (*La labor... 1979*, pàg. 122). Pot dir-se que B. Martí és el primer arqueòleg que dona el salt professional del LAV al SIP. D. Fletcher Valls, director aleshores del Servei, provenia també de la branca d'Històries de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València, i havia freqüentat el LAV en tots els períodes de màxima activitat d'aquest, però no havia tingut cap vincle «laboral» amb la UV.

36 El 1975 es publicarà el volum de l'aniversari en qüestió (PLAV núm. 11), amb contribucions de membres passats i presents del Laboratori. En aquell moment, per a la creació del LAV es tenia la data de 1924 i no la de 1921, que és la que consta en les poques fonts documentals existents (cf. AURA TORTOSA, op. cit. nota 21).

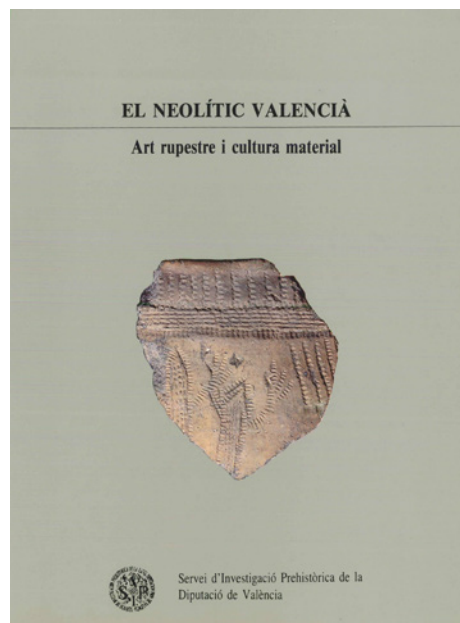
37 Veg. «Saguntum-Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia», dins A. Simon i Tarrés (dir.): *Diccionario d'Historiografia Catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003, s. v. (veu redactada per J. Juan Cabanilles). MARTÍN ÁVILA, G. i ARANEGUI GASCÓ, C. (2012): «Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia 50 años: la historia y la verdad». *Saguntum-PLAV*, 44, València, pàg. 11-13.

38 Les referències completes d'aquests articles, i de les publicacions ja citades o que hi puguem ser-ho, es troben en la bibliografia de B. Martí Oliver presentada en aquest mateix llibre.

Dins del SIP, B. Martí ha desenvolupat tota la seua principal tasca investigadora, canalitzada des del primer contacte amb el Servei cap a la prehistòria recent valenciana, com a cas particular. De manera sintètica, els seus temes de recerca preferents els han constituït el neolític en general (inclòs l'eneolític o calcolític) i la neolitització, l'edat del bronze i l'art postpaleolític (parietal i moble). És clar que molta culpa d'aquestes inclinacions temàtiques l'han tinguda els jaciments començats a excavar i a estudiar en l'etapa inicial de col·laborador del SIP. Per referir-nos d'entrada al cas més eloqüent, per al primer neolític i la neolitització hi ha la Cova de l'Or, jaciment cabdal no solament des de la perspectiva arqueològica valenciana, sinó des de la de l'àmbit ampli del Mediterrani occidental. L'excavació de l'Or (1975-1984) és important per moltes raons: en primer lloc, perquè afecta un depòsit ric en material (sobretot per al neolític antic) i arqueològicament «homogeni» (conté vestigis d'ocupacions solament neolítiques des de la mateixa base); en segon lloc, perquè és una excavació feta amb metodologia «moderna» (sistema tridimensional, sondatge inicial, prossecció en extensió, etc.) i una de les primeres a escala peninsular amb caràcter interdisciplinari (intervenció a peu de tall d'especialistes en sedimentologia, palinologia, arqueofauna, etc.³⁹); i en tercer lloc, per la qualitat dels resultats assolits, a resumir en una seqüència arqueològica bastant completa per al període comprès *–grosso modo–* entre el 5500 i el 4000 AC (del neolític antic a l'evolucionat) i un bon nivell d'informació, per a aquest període, quant al paleoambient (dades sedimentològiques i palinològiques), l'economia (dades faunístiques i carpològiques) o la tecnologia i l'activitat industrial (dades sobre les produccions ceràmica, lítica, òssia, d'ornaments, etc.).

Arran de la publicació dels primers resultats (treballs del 1975-76), en el que constituirà el segon volum dedicat al jaciment (Trabajos Varios núm. 65, de 1980),⁴⁰ la Cova de l'Or esdevé un referent total per al tema de la neolitització de la vessant mediterrània peninsular. Les dades de l'Or, a banda de publicades, seran presentades ben d'hora (ja les de tots els treballs en conjunt) en importants congressos sobre el neolític, com ara l'organitzat per la Fédération Archéologique de l'Hérault a Montpellier el 1981, o pel Centre National de la Recherche Scientifique també a Montpellier el 1983, congressos que contribuiran a la projecció internacional del jaciment i del seu excavador.

El contacte de B. Martí amb les fases finals del neolític i amb l'eneolític el proporcionarà l'excavació de l'Ereta del Pedregal (1976-1982), on participa pràcticament el mateix equip interdisciplinari que a la Cova de l'Or. La importància de l'Ereta

L'art postpaleolític serà un dels temes intensament abordats per B. Martí dins la seua tasca investigadora. Coberta de l'obra dedicada a la cerca de paral·lels rupestres per a l'art moble neolític, firmada junt amb M. S. Hernández Pérez (1988).

com a jaciment és semblant a la de l'Or, donada així mateix per un bon depòsit sedimentari i arqueològic. A banda del mètode acurat, l'estratègia de treball principal ací serà l'excavació en extensió, el que permetrà, junt amb les reglamentàries cales verticals, posar al descobert un seguit d'estructures en pedra (murs i empedrats) pertanyents almenys a tres fases constructives. L'Ereta es desmarcava així de la majoria d'assentaments «neo-eneolítics» coneguts fins aquell moment, caracteritzats per les construccions peribles (a base de fang i fusta) i les fosses i sitges excavades en el sòl. Contràriament a l'Or, els treballs dels 1970-80 a l'Ereta no han arribat a originar una memòria expressa i completa, però la informació obtinguda sí que ha estat donada a conèixer, en dosis més o menys grans, dins d'un munt de publicacions diverses que, al remat, han contribuït a refermar la singularitat d'aquest jaciment.⁴¹

La Muntanya Assolada d'Alzira, de la seua banda, introduirà B. Martí en el món excitant de l'edat del bronze. En l'excavació (1978-1996, principalment) d'aquest típic poblat en

39 Cas, en les tres especialitats que anomenem i per ordre, de la malaguanyada M. P. Fumal García i de M. Dupré Ollivier, del Departament de Geografia de la Universitat de València, i de M. Pérez Ripoll, antic becari del SIP, com hem vist, i col·laborador aleshores del Servei i del LAV, i professor més tard del LAV/Departament de Prehistòria i Arqueologia.

40 El vol. II de l'Or, concebut ja de manera multidisciplinària, compta amb les col·laboracions especialitzades de M. D. Gallart Martí (tecnologia ceràmica), P. López García (cereals), M. Pérez Ripoll (fauna de vertebrats) i J. D. Acuña Hernández i F. Robles Cuenca (malacofauna).

41 La història de l'Ereta com a jaciment i tota la bibliografia generada (informes de campanyes d'excavació, estudis de materials, anàlisis de mostres biòtiques i abiòtiques, etc.) pot veure's dins JUAN CABANILLES, op. cit. nota 12. Per destacar alguns dels estudis més «interdisciplinaris», els resultats sedimentològics i palinològics han estat presentats (igual com els de la Cova de l'Or i altres llocs excavats pel SIP) dins: FUMAL GARCÍA, M. D. (1986): *Sedimentología y clima en el País Valenciano. Las cuevas habitadas en el Cuaternario reciente*. Servicio de Investigación Prehistórica, Diputación Provincial de Valencia (Trabajos Varios del SIP, 83), València, 207 p. DUPRÉ OLLIVIER, M. (1988): *Palinología y paleoambiente: Nuevos datos españoles. Referencias*. Servicio de Investigación Prehistórica, Diputación Provincial de Valencia (Trabajos Varios del SIP, 84), València, 160 p.

B. Martí en la biblioteca del SIP el 2011.

alt col·laborarà novament l'equip interdisciplinari que ho feia a l'Or i a l'Ereta, una excavació que diferirà del que fins aleshores era comú per a aquest tipus de jaciments: l'obertura de grans espais de terreny, a fi de facilitar el reconeixement d'estructures i les seues continuïtats i discontinuïtats, enfront dels petits sondatges practicats un poc pertot de manera inconnexa. La Muntanya Assolada serà presentada per primera vegada al XVI Congreso Nacional de Arqueología, celebrat a Múrcia i Cartagena el 1982, juntament amb els treballs més recents de l'Ereta del Pedregal, congrés les actes del qual es publicaran el 1983; d'altra banda, el jaciment i les excavacions han estat objecte de múltiples notes, articles i avanços que posen en relleu la significació d'aquest poblat tan representatiu del «bronze valencià» (cf. bibliografia de B. Martí).

Pel que fa a l'art postpaleolític, la preocupació de B. Martí per aquest tema s'aferma a partir de la descoberta de l'art rupestre «Macroesquemàtic», el 1980,⁴² la recerca d'una cronologia precisa per a aquesta modalitat d'art i la consegüent troballa de paral·lels mobles en les ceràmiques sobretot de la Cova de l'Or. Aquests paral·lels advocaven per una cronologia a situar en el neolític antic, però les ceràmiques de l'Or també aportaven dades en aqueix sentit per als vells –quant a coneixença– arts Llevantí i Esquemàtic; això, i les superposicions parietals entre arts, permetien parlar d'un cicle artístic en conjunt més curt del que es pensava, al fixar-se el seu començament en els primers temps neolítics. Els resultats d'aquesta recerca els presentarà B. Martí, junt amb M. S. Hernández Pérez, de la Universitat d'Alacant, en el treball monogràfic *El Neolític valencià. Art rupestre i cultura material*, publicat pel SIP el 1988, una obra que tragarà totes les visions que es tenien sobre la identitat dels distints arts postpaleolítics i la seua seqüència temporal.

I ens aturem ací. El present text no pretén ser una exposició exhaustiva de la trajectòria científica de Bernat Martí Oliver, molt ben coneguda a hores d'ara; el propòsit ha estat més

B. Martí, flanquejat pels autors del text, i per H. Bonet, en el jaciment de l'edat del bronze de la Lloma de Betxí, a Paterna, el març del 2016.

d'assenyalar-ne els orígens i les primeres passes, i els impulsos. De la intensitat d'aquesta trajectòria, en dona fe la bibliografia de l'homenatjat que, com ja s'ha advertit, s'ofereix en apartat a banda; una trajectòria definida pel rigor en el tractament dels temes i l'exhaustivitat en la documentació, tot fonamentat en un coneixement ampli dels registres i els contextos arqueològics. Tanmateix, sí que hi cal remarcar de B. Martí Oliver la seua condició de representant genuí de l'escola valenciana de prehistòria, avui molt consolidada i no només pel patronatge continuat del SIP de la Diputació de València i del LAV de la Universitat de València, sinó per la resta de departaments universitaris valencians del mateix ram (en concret de les universitats d'Alacant i de Castelló) i de centres institucionals relacionats amb el patrimoni arqueològic (Museu Arqueològic d'Alacant-MARQ, Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi, Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques-SIAP de la Diputació de Castelló, per citar-ne alguns dels principals amb projectes adreçats a la prehistòria). Amb tots aquests centres universitaris i institucionals, i això és important també de subratllar-ho, B. Martí ha estat el «pont» des del SIP pel qual s'han entreteixit relacions de tot tipus que, al capdavall, han redundat en benefici del mateix Servei i del conjunt de l'arqueologia valenciana, prehistòrica i no.

Tornarem a incidir en B. Martí com a ver exponent de l'escola valenciana de prehistòria, i com a persona que des de dins del SIP, especialment, ha continuat fent escola alhora. Del seu magisteri, sense cap dubte, en som deutors els firmants d'aquest text, i no cal dir en quina mesura ens sentim honorats d'haver estat els seus col·laboradors des del nostre ingrés en el SIP. La capacitat intel·lectual de B. Martí és ara mateix ben sencera i viva, i la seua predisposició investigadora també, amb moltes coses a fer i a dir. I Estem convençuts que per molts anys encara.

42 L'art Macroesquemàtic es dona a conèixer el 1982 (cf. HERNÁNDEZ PÉREZ, M. S. i CENTRE D'ESTUDIS CONTESTANS [1982]: «Consideraciones sobre un nuevo tipo de arte rupestre prehistórico». *Ars Praehistorica*, 1, Sabadell, pàg. 179-187), i el primer corpus de jaciments el 1988 (HERNÁNDEZ PÉREZ, M. S.; FERRER MARSET, P. i CATALÁ FERRER, E. [1988]: *Arte rupestre en Alicante*. Fundación Banco Exterior i Banco de Alicante-Grupo Banco Exterior, Alacant, 312 p.).